

SPRAWOZDANIE Z OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ ZNACZENIE POLSKICH ŚRODOWISK POLITYCZNYCH XIX WIEKU DLA FORMOWANIA KADR ODRODZONEJ POLSKI. HISTORIA I BIOGRAFIE, KALISZ, 14-16 LISTOPADA 2024 R.

W dniach 14-16 listopada 2024 r. w Kaliszu odbyła się Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. „Znaczenie polskich środowisk politycznych XIX w. dla formowania kadr odrodzonej Polski. Historia i biografie”. Wydarzenie zostało zorganizowane przez Instytut Interdyscyplinarnych Badań Historycznych Uniwersytetu Kaliskiego im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. Głównym celem konferencji była analiza roli polskich środowisk politycznych XIX w. w kształtowaniu elit II Rzeczypospolitej. Patronat honorowy nad wydarzeniem objęli: prezes Polskiej Akademii Nauk, prof. Marek Konarzewski, prezes Polskiej Akademii Umiejętności, prof. Jan Ostrowski, prezydent Miasta Kalisza, Krystian Kinastowski, oraz rektor Uniwersytetu Kaliskiego, prof. dr hab. n. med. i n. o zdr. Andrzej Wojtyła.

W konferencji uczestniczyli przedstawiciele wielu polskich uczelni i instytucji naukowych, m.in.: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytutu Historii PAN, Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Opolskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytetu Gdańskiego, Uniwersytetu Kaliskiego, czy też Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W sumie w konferencji udział wzięło ponad 40 prelegentów, reprezentujących różne dziedziny nauk humanistycznych i historycznych.

Przed rozpoczęciem obrad, prof. Krzysztof Walczak – dyrektor Instytutu Interdyscyplinarnych Badań Historycznych i prezes Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk ogłosił nadanie honorowego członkostwa prof. Jerzemu Pietrzakowi, znakomitemu historykowi Uniwersytetu Kaliskiego. Przedstawił jego sylwetkę i dorobek naukowy, a oficjalne wręczenie honorowego członkostwa odbyło się w trakcie konferencji.

Pierwszym punktem konferencji był panel dyskusyjny, podczas którego zgromadzona publiczność miała okazję wysłuchać rozmowy trzech wybitnych historyków. Spotkanie to było pierwszym w takiej konstelacji i stało się platformą do dogłębnej analizy procesów historycznych kształtujących polską świadomość narodową.

Do udziału w debacie zaproszono trzech wybitnych historyków:

- prof. Macieja Janowskiego – dyrektora Instytutu Historii PAN, wybitnego znawcę dziejów inteligencji i myśli liberalnej, laureata prestiżowych nagród, m.in. „Polityki” i Giedroycia, autora przełomowych książek;
- prof. Roberta Trabę – badacza z Instytutu Studiów Politycznych PAN, autora prac wyznaczających nowe tezy w historiografii, laureata Nagrody Giedroycia, w latach 2006-2018 dyrektora założyciela Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie;
- prof. Waldemara Łazugę – przedstawiciela poznańskiej filii PAN oraz Instytutu Interdyscyplinarnych Badań Historycznych UK, znakomitego historyka, badacza

biografii, m.in. Michała Bobrzyńskiego i Gabriela Narutowicza, specjalizującego się także w historii Austrii i Galicji.

Prof. Łazuga rozpoczął panel, krótko prezentując zaproszonych gości i podkreślając ich naukowe powiązania z Polską Akademią Nauk. Wskazał, że zarówno prof. Janowski, jak i prof. Traba, są laureatami Nagrody Giedroycia, co dodatkowo podkreśla ich wpływ na kształtowanie współczesnej myśli historycznej. Zaznaczył, że łączy ich nie tylko dorobek naukowy, ale również podejście do historii jako narzędzia wpływającego na przestrzeń publiczną, co stanowi istotny element badań nad historią stosowaną.

Dyskusję moderował w dalszej części prof. Traba, który zadając pierwsze pytanie odniósł się do słów Józefa Piłsudskiego, który w 1927 r. podczas Zjazdu Legionistów w Kaliszu powiedział, że „udało mu się pokonać dziki chaos”. Prof. Traba zapytał, jakie czynniki pozwoliły w tak krótkim czasie scalić polskie społeczeństwo po odzyskaniu niepodległości, mimo różnorodności społeczeństwa pod względem doświadczeń historycznych i tożsamości regionalnych? Co spowodowało, że społeczeństwo polskie w II RP zdołało się skonsolidować po okresie chaosu lat 1918-1926? Swoją odpowiedź prof. Janowski rozpoczął od podkreślenia fundamentalnego znaczenia idei narodowej i tradycji państwowej. Wskazał na wieloznaczność pojęcia narodu w polskiej historii – od koncepcji narodu szlacheckiego po ideę narodu politycznego. Przykłady z XIX w., takie jak debaty dotyczące narodowej tożsamości Litwinów i Ukraińców, pokazały, jak bardzo płynne były granice narodowe w tamtym okresie. Zwrócił uwagę, że pojęcie to miało różne interpretacje, jednak samo jego istnienie umożliwiło stworzenie pewnej spójności społecznej. Drugi istotny czynnik stanowiła ciągłość tradycji państwowej, która wyróżniała Polaków na tle narodów nieposiadających tego rodzaju dziedzictwa, jak np. Ukraińcy. Owa świadomość historyczna oraz polityczna tradycja miały istotne znaczenie dla procesu odbudowy państwowości. Zdaniem prof. Janowskiego, Polacy, podobnie jak Węgrzy, mieli silną pamięć państwową, mimo utraty niepodległości. Odwołując się do prac historyków badających ruchy narodowe, zauważył, że narody z silną tradycją państwową były w stanie szybciej odbudować swoją strukturę społeczną i polityczną po okresie rozbiorów.

Dyskusja skupiła się także na pytaniu, jak szeroka była świadomość narodowa w II RP. Prof. Traba zauważył, że badania nad społecznościami wiejskimi wskazują, iż wielu chłopów nie identyfikowało się jako Polacy, lecz raczej jako członkowie lokalnych wspólnot. Podkreślił, że nacjonalizacja tożsamości była procesem długotrwałym, często wymuszonym przez państwo lub elity polityczne. Prof. Traba dopytał swoich rozmówców, czy idea narodowa była powszechna, czy raczej ograniczona do wąskiego grona elit. Zapytał także, czy można było uniknąć dezintegracji narodowej po odzyskaniu niepodległości, nawiązując do podobnego procesu rozpadu jedności ruchu „Solidarności” po 1989 r.

Prof. Janowski odpowiedział, że identyfikacja narodowa była sytuacyjna i różnicowana. Dodał, że polskość mogła być postrzegana jako coś narzucanego, co widać w oporze chłopstwa wobec prób asymilacji zarówno ze strony polskiej, jak i ukraińskiej. Przywołał badania Olgi Linkiewicz nad wsią wschodniogalicyską¹, które pokazują, że

¹ Olga Linkiewicz, *Lokalność i nacjonalizm. Społeczności wiejskie w Galicji Wschodniej w dwudziestolecie międzywojennym* (Kraków: TAIWPN Universitas, 2018).

społeczności te często dystansowały się od procesów nacjonalizacji, nie zawsze przyjmowały nacjonalizację z entuzjazmem. Wskazał również, że pojęcie narodowości było dla wielu ludzi niejednoznaczne i uzależnione od okoliczności historycznych oraz społecznych.

Istotną kwestią poruszona w czasie panelu była dyskusja o relacji między narodem a państwem. Prof. Łazuga przywołał przykłady biografii, pokazując złożoność identyfikacji narodowej. Opowiedział historię Ludwika Puszeta², który pod zaborami czuł się Polakiem, ale po 1918 r. zaczął identyfikować się jako Francuz. Przywołał postać hrabiego Badeniego³, który uważał, że pod zaborem austriackim miał większą swobodę niż w II RP. Podobnie wielu Polaków po 1926 r. uważało, że w wolnej Polsce jest mniej wolności niż pod zaborami. Prof. Łazuga odniósł się do kluczowego pytania: czy to naród tworzy państwo, czy państwo kształtuje naród? Zauważył, że większość historyków skłania się ku tezie, że to państwo kształtuje naród, narzucając określoną cywilizację i struktury społeczne. Wspomniał o trudności z określeniem tożsamości narodowej w okresie zaborów oraz po 1918 r. Podkreślił, że kluczową rolę w budowaniu świadomości narodowej odegrały elity intelektualne i kultura.

Z kolei prof. Traba, odnosząc się do tej kwestii, przywołał przypadki historyczne, m.in. Fryderyka Chopina, który z Francuza stał się Polakiem, oraz rodziny Romerów⁴, gdzie bracia wybrali różne tożsamości narodowe – jeden został Polakiem, drugi Litwinem. Wskazał na procesualny charakter narodowości i podkreślił, że to państwo w dużej mierze kształtuje naród. Zwrócił uwagę na współczesne przykłady, takie jak konstytuowanie się tożsamości rusińskiej w latach 90. XX w., podkreślając, że świadomość narodu może być procesem długotrwałym i dynamicznym.

Ważnym tematem panelu była także analiza rozpadu jedności społecznej po 1918 r. Prof. Traba nawiązał do książki „Rodowody niepokornych” Bogdana Cywińskiego⁵, wskazując, że tuż przed odzyskaniem niepodległości istniała wyraźna solidarność w walce o niepodległe państwo, ale po jego ustanowieniu podziały ideowe i polityczne szybko się pogłębiły. Dyskusja skupiła się na politycznych podziałach w II RP. Prof. Traba zaznaczył, że dramatyczny rozłam narodowy po 1918 r. miał głębokie konsekwencje, wskazał na analogie między podziałami z okresu międzywojennego a podziałami współczesnymi.

Prof. Łazuga zwrócił uwagę, że historia II RP pokazuje, jak skomplikowana była tożsamość Polaków i jak trudne było zbudowanie jednolitego państwa. Wskazał, że podziały ideowe i polityczne były nieuniknione, a ich przyczyny sięgały jeszcze czasów rozbiorowych i różnic w doświadczeniach pod zaborami. Podkreślił, że zabójstwo Gabriela Na-

² Ludwik du Puszet Puget (ur. 21 czerwca 1877 w Krakowie, zm. rozstrzelany 27 maja 1942 w Auschwitz-Birkenau) – rzeźbiarz, malarz i historyk sztuki, baron herbu własnego.

³ Kazimierz Feliks Badeni (ur. 14 października 1846 w Surochowie, zm. 9 lipca 1909 w Krasnem) – polski hrabia, polityk, prawnik i premier austriackiego rządu.

⁴ Stary, polsko-litewski ród Romerów wydał wielu artystów, naukowców, działaczy społecznych i politycznych oraz wojskowych. Do najbardziej znanych należą: dowódca artylerii króla Jana III Sobieskiego – Mateusz Romer, wsławiony uratowaniem tysięcy Żydów, którzy w czasie wojny znaleźli się w Japonii Tadeusz Romer oraz rektor litewskiego uniwersytetu w Kownie, Michał Romer.

⁵ Bohdan Cywiński, *Rodowody Niepokornych* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2010).

rutowicza stanowiło symbol załamania porozumienia politycznego, było symbolicznym falstartem II RP. Zwrócił uwagę na osobisty dramat Piłsudskiego, który po 1922 r. stracił zaufanie do demokracji i uznał, iż demokracja parlamentarna w Polsce nie ma szans na stabilne funkcjonowanie, co w konsekwencji doprowadziło do zamachu majowego i prób „resetu” państwa.

Prof. Janowski dodał, że ostre podziały polityczne w Polsce sięgały jeszcze XIX w. i podkreślił, że były one niemal niemożliwe do uniknięcia, a historia polskiej polityki była pełna oskarżeń o zdradę. Wskazał na proces narodzin nowoczesnych partii politycznych, które znacząco wpłynęły na emocjonalny wymiar debaty publicznej.

W ostatniej części dyskusji prof. Traba podjął temat pamięci historycznej i jej transmisji między pokoleniami. Pytał o to, co było pasem transmisyjnym pamięci XIX w. do międzywojnia. Wskazał na dwie główne formy: kult powstańców styczniowych oraz działalność kolekcjonerów sztuki, w tym polskich Żydów, którzy gromadzili i udostępniali dzieła podkreślające polską tożsamość.

Prof. Łazuga dodał, że kluczowym elementem podtrzymującym tożsamość narodową była kultura oraz elity intelektualne. To właśnie literatura, a nie polityka, miała fundamentalne znaczenie dla świadomości narodowej Polaków. Zaznaczył, że w polskiej pamięci zbiorowej nie ma miejsca dla ekonomistów czy inżynierów – dominują postacie literackie, jak Mickiewicz, Krasiński, Wyspiański czy Norwid. Prof. Janowski dodał, że narodziny społeczeństwa masowego na przełomie XIX i XX w. miały kluczowe znaczenie dla konsolidacji świadomości narodowej.

Panel zakończył prof. Traba, podkreślając znaczenie edukacji i oświaty jako czynnika integrującego naród. Dyskusja stanowiła inspirującą lekcję historii, pokazującą, że pytania o tożsamość, społeczną konsolidację i podziały polityczne pozostają aktualne do dziś. Debata była dowodem na to, że historia pozostaje żywa i może dostarczać wartościowych wskazówek dla przyszłych pokoleń.

Kończąc pierwszą część konferencji prof. Walczak podziękował za dynamiczną, lecz przystępną dyskusję, uznając ją za wzorcowy sposób prezentacji trudnych tematów historycznych. Prezydent Kalisza wyraził uznanie dla organizatorów, podkreślając, że konferencja stanowi ważny element refleksji nad historią i współczesnością.

Konferencja składała się z dziewięciu paneli tematycznych, w ramach których odbyły się liczne wystąpienia naukowe oraz dyskusje. Tematyka poszczególnych paneli poświęcona była szeroko rozumianemu procesowi formowania się elit odrodzonej Polski – intelektualnych, politycznych, społecznych i gospodarczych. Wystąpienia dotyczyły różnych aspektów tego zagadnienia, pokazując, jak w trudnych warunkach zaborów kształtowały się środowiska, instytucje i postaci, które miały ogromny wpływ na losy kraju po 1918 r. Możemy wyróżnić kilka kluczowych wątków poruszanych podczas konferencji:

- edukacja jako fundament odrodzonej Polski
- działacze społeczni i polityczni – jak kształtowała się elita przywódcza Polski
- gospodarka i społeczeństwo jako filary odradzającego się państwa
- patriotyzm i kultura w kształtowaniu tożsamości narodowej

Jednym z ważnych tematów konferencji było znaczenie edukacji i szkolnictwa w formowaniu elit, które miały decydujący wpływ na kształt niepodległej Polski. Wiele referatów koncentrowało się na instytucjach oświatowych działających jeszcze w czasach zaborów, które, paradoksalnie, często bardziej przyczyniały się do rozwoju polskiego ducha narodowego niż do jego osłabienia.

Pierwszy prelegent, prof. Krzysztof Walczak analizował rosyjskie gimnazja Królestwa Polskiego – instytucje, które w zamyśle miały służyć rusyfikacji, ale w rzeczywistości stały się miejscem, gdzie kształtowało się przyszłe pokolenie polskich działaczy społecznych i politycznych. Wielu absolwentów tych szkół wzięło aktywny udział w walce o niepodległość, udowadniając, że narodowego ducha nie da się łatwo stłamsić. Podobny temat poruszył dr Rafał Radziwonka, który przedstawił działalność Szkoły Głównej Warszawskiej – kuźni przyszłych liderów politycznych, społecznych i kulturalnych. Choć instytucja ta działała zaledwie przez kilka lat, zdążyła wykształcić wiele wybitnych postaci, które odegrały kluczową rolę w historii Warszawy i całego kraju. W kontekście roli nauczycieli w kształtowaniu przyszłych elit niezwykle ciekawy był referat dr Aldony Molesztak, która pokazała, że edukatorzy nie ograniczali się jedynie do prowadzenia zajęć – ich rola była znacznie szersza. Podejmowali inicjatywy społeczne, organizowali patriotyczne wydarzenia, a często także angażowali się w działalność konspiracyjną. Ich działania nie tylko rozwijały młodzież intelektualnie, ale także kształtowały ich postawy obywatelskie i patriotyczne. Nie zabrakło też analizy działalności Alfonsa Parczewskiego – prawnika i społecznika, który odegrał istotną rolę w tworzeniu szkolnictwa wyższego po odzyskaniu niepodległości. Prof. Ewa Andrysiak przedstawiła jego zasługi w organizowaniu wydziału prawa na Uniwersytecie Warszawskim oraz reaktywowaniu Wszechnicy Wileńskiej, co miało ogromne znaczenie dla przyszłego kształcenia elit prawniczych i administracyjnych.

Kolejną istotną osią konferencji była analiza środowisk politycznych i społecznych, które miały największy wpływ na kształtowanie się niepodległej Polski. Prof. Tomasz Sikorski i prof. Adam Wątor skoncentrowali się na działaczach Ligii Narodowej w zaborze pruskim, którzy po 1918 r. odegrali kluczową rolę w integracji byłej dzielnicy pruskiej z resztą kraju. Prelegenci nakreślili zbiorowy portret tego środowiska, przedstawiając zarówno biografie poszczególnych działaczy, jak i ich późniejszy wpływ na kształtowanie się polityki II RP. Wiele miejsca poświęcono też mniej znanym, lecz niezwykle ważnym postaciom, takim jak Jan Michalski – prezydent Kalisza, Radomia i Łowicza, który zasłużył się w odbudowie tych miast po zniszczeniach wojennych. Prof. Jarosław Durka ukazał jego działalność jako przykład skutecznego samorządowca i organizatora życia społecznego.

Nie tylko polityka i edukacja decydowały o kształcie odrodzonej Polski – ważną rolę odgrywały także inicjatywy gospodarcze i społeczne. Prof. Zofia Chyra-Rolicz przypomniała o znaczeniu spółdzielczości jako ruchu, który nie tylko pomagał przetrwać Polakom w trudnych czasach zaborów, ale także budował fundamenty pod przyszłą gospodarkę niepodległej Polski. Działalność Edwarda Abramowskiego i jego koncepcja „Zmowy powszechnej” miała dalekosiężne skutki, przyczyniając się do rozwoju oddolnych inicjatyw społecznych. Bardzo ciekawy referat przedstawiła mgr Marta Czerwieniec-Ivasyk, analizując losy polskich inżynierów kolejowych pracujących na Kolei Transsyberyjskiej, którzy po 1921 r. wrócili do Polski i odegrali istotną rolę w odbudowie infrastruktury transportowej. Byli to ludzie niezwykle kompetentni, posiadający międzynarodowe doświadczenie, które stało się nieocenionym zasobem dla II RP.

Nie zabrakło też tematów związanych z kulturą i ideologią, które miały ogromny wpływ na formowanie polskich postaw patriotycznych. Dr Monika Opióła-Cegielka przeanalizowała rolę „Dziennika Bydgoskiego” w walce o polskość na terenie zaboru

pruskiego. Było to pismo, które nie tylko promowało język polski, ale także stanowiło ważne narzędzie walki z germanizacją. Interesujący wątek stanowiła analiza działalności Feliksa Nowowiejskiego, autora „Roty”, który przeszedł długą drogę od niemieckiego „hurra-patriotyzmu” do zaangażowania w polski ruch niepodległościowy. Prof. Krzysztof Rottermund ukazał, jak zmieniała się jego świadomość narodowa i jak wpłynęło to na jego twórczość.

Nie sposób przytoczyć wszystkich referatów, jednak organizatorzy planują wydanie monografii pokonferencyjnej w 2025 r. Konferencja ukazała, jak wiele różnych środowisk – nauczycieli, polityków, inżynierów, spółdzielców, artystów – miało wpływ na kształtowanie się nowoczesnej Polski. Ich działania, często podejmowane w trudnych warunkach, przyczyniły się do budowy państwa o silnych fundamentach, które przetrwało wiele późniejszych prób i wyzwań. Konferencja miała istotne znaczenie zarówno dla badań nad historią Polski XIX w., jak i dla współczesnych analiz nad formowaniem się elit politycznych. W wyniku obrad zaplanowano dalsze badania w zakresie współpracy naukowej ponad podziałami zaborowymi, ponadto nawiązano kontakty między ośrodkami, co może zaowocować kolejnymi projektami badawczymi.

Podsumowując konferencja „Znaczenie polskich środowisk politycznych XIX w. dla formowania kadr odrodzonej Polski” była niezwykle udanym wydarzeniem naukowym, które przyczyniło się do pogłębienia wiedzy na temat kluczowych postaci i organizacji politycznych epoki zaborów. Dzięki interdyscyplinarnemu charakterowi obrad i obecności badaczy z różnych dziedzin, spotkanie stało się ważną platformą wymiany myśli i przyszłej współpracy badawczej. Wydarzenie podkreśla znaczenie historii dla współczesnych badań nad państwowością oraz procesami politycznymi.

Bogumiła Celer